

IV. Z ZAGADNIENÍ SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH

ROCZNIKI NAUK SPOŁECZNYCH
Tom III — 1975

JERZY OZDOWSKI

SPOŁECZNE ASPEKTY URBANIZACJI W POLSCE

Urbanizacja jest jednym z najważniejszych procesów społecznych XX w. Dla poznania i zrozumienia tego procesu wyodrębnia się różne jego aspekty i typy. Od strony ekonomicznej urbanizacja charakteryzuje się zmianą struktury zawodowej. W ogólnej liczbie osób zawodowo czynnych zwiększa się udział pracowników zatrudnionych w zawodach nierolniczych. Z punktu widzenia demograficznego urbanizacja objawia się wzrostem odsetka ludności miejskiej wśród ogółu mieszkańców kraju. Dla urbanisty ten sam proces oznacza „kształtowanie coraz to większej przestrzeni na modłę miejską”¹. W badaniach socjologicznych zwraca się uwagę na specyficzne cechy życia miejskiego, a szczególnie na typowe formy społecznej interakcji powstającej w masowej społeczności miejskiej².

W tym liczba zatrudnionych w przemyśle wzrosła z 1,9 mln do przedindustrialną i industrialną. Drugi typ występuje pod dwiema postaciami: kapitalistyczną i socjalistyczną³.

Proces urbanizacji w Polsce Ludowej odznaczał się wielkim tempem i szerokim zasięgiem przemian ekonomicznych, demograficznych, ekologicznych i społeczno-kulturalnych. Socjalistyczna industrializacja wpływa decydująco na intensyfikację urbanizacji, powodując szybki wzrost odsetka ludności pracującej w zawodach nierolniczych. W 1938 r. 40% ludności Polski czerpało dochody z działalności nierolniczej. W roku 1972 wskaźnik ten wyniósł 71,90%. W tym samym czasie 95% ludności miast czerpało dochody z zajęć nierolniczych. Równocześnie przeobrażenia gospodarcze zmieniają proporcje między ludnością rolniczą i nierolniczą na wsi. Aktualnie prawie co drugi mieszkaniec wsi

¹ J. Ziółkowski. *Zagadnienie urbanizacji w socjologii i urbanistyce*. „Kultura i Społeczeństwo” 1962 nr 1 s. 29.

² Por. podstawowe studium z zakresu socjologii miasta: L. Wirth. *Urbanism as a Way of Live*. „American Journal of Sociology” 1938 vol. 44.

³ J. Malanowski. *Procesy urbanizacji*. W: *Struktura i dynamika społeczeństwa polskiego*. Pod red. W. Wesółskiego. Warszawa 1970 s. 67.

czepie dochody z działalności nierolniczej. W związku z tym stwierdza się, że „procesy wzrostu przemysłu i wzrostu miast są silnie wzajemnie powiązane, nie są one jednak identyczne. Rozwój przemysłu może się odbywać poza i niezależnie od miast — na wsi. Ponadto występuje charakterystyczne zjawisko dojazdów ze wsi do pracy w fabrykach położonych w miastach lub na ich przedpolach. Dojazdy do pracy w przemyśle i rozbudowa przemysłu na wsi prowadzą do zmiany struktury zawodowej, społecznej, kulturalnej wsi, którą można traktować jako dodatkowy objaw urbanizacji”⁴. Ostatnie zjawisko należy już do sfery zjawisk społeczno-kulturowych.

Urbanizacja typu industrialnego powoduje koncentrację ludności nierolniczej w pewnych regionach kraju. W tabeli 1 przedstawiono udział ludności nierolniczej w ogólnej liczbie ludności, zamieszkującej poszczególne województwa. Najwyższe odsetki ludności nierolniczej posiadają województwa katowickie i gdańskie, a najniższe — województwa lubelskie i białostockie. Minione trzydziestolecie przyniosło jednak szybszy wzrost analizowanych wskaźników w województwach z prze-

Tabela 1. Ludność nierolnicza
w odsetkach ogółu ludności

Wyszczególnienie	1950	1960	1972
Polska	52,9	61,6	71,9
Miasta ogółem	92,9	94,4	95,2
Wieś ogółem	22,7	30,9	45,6
M. st. Warszawa	97,9	98,3	98,5
M. Kraków	95,6	97,0	97,7
M. Łódź	98,3	98,5	98,6
M. Poznań	97,9	98,1	97,7
M. Wrocław	97,2	97,1	97,7
Białostockie	27,2	37,5	49,0
Bydgoskie	55,1	61,0	69,3
Gdańskie	71,7	76,6	82,6
Katowickie	86,7	90,0	94,5
Kieleckie	31,6	42,9	59,9
Koszalińskie	41,7	55,0	66,3
Krakowskie	38,0	51,4	66,8
Lubelskie	24,1	33,2	48,2
Łódzkie	39,0	48,1	60,4
Olsztyńskie	41,7	50,2	58,3
Opolskie	58,5	64,9	75,5
Poznańskie	48,1	55,3	64,4
Rzeszowskie	27,5	41,3	58,9
Szczecińskie	59,3	67,6	75,2
Warszawskie	38,0	46,9	59,3
Wrocławskie	60,0	68,3	77,9
Zielonogórskie	52,3	64,0	76,1

Źródło: „Rocznik statystyczny” R. 32:1972 s. 81.

⁴ K. Dziewoński. *Procesy urbanizacyjne*. W: *Zarys geografii ekonomicznej Polski*. Pod red. S. Leszczyckiego i L. Kosińskiego. Warszawa 1967 s. 90 n.

wagę ludności rolniczej. Np. w woj. lubelskim odsetek ludności nierolniczej zwiększył się w latach 1950-1972 z 24,1% na 48,2%.

Charakterystyczną cechą urbanizacji realizowanej w warunkach ustroju socjalistycznego jest wzrost zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej. W tabeli 2 zestawiono dane ilustrujące powojenne zmiany zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej, bez uwzględnienia rolnictwa i leśnictwa.

Tabela 2. Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej poza rolnictwem i leśnictwem (w tysiącach)

Lata	Razem	Przemysł	Budownictwo	Transport i łączność	Handel	Gosp. mieszkaniowa i komunalna	Nauka	Oświata i wychowanie	Kultura i sztuka	Ochrona zdrowia, opieka społeczna i kultura fizyczna
1950	4309	1936	501	453	480	94	19	195	33	138
1960	6470	2949	783	656	708	215	36	371	64	308
1972	9646	4367	1123	992	914	395	113	637	88	510

Zródło: „Rocznik statystyczny” R. 33:1973 s. 107.

Sektor produkcji materialnej (przemysł i budownictwo) zajmuje dominującą pozycję w ogólnej liczbie zatrudnionych osób. Równocześnie jednak niektóre gałęzie usługowe (gospodarka mieszkaniowa, nauka, oświata, kultura, ochrona zdrowia) szybciej niż przemysł zwiększają swój udział w zatrudnieniu.

Przemysł był istotnym czynnikiem miastotwórczym w PRL. „Lokalizacja przemysłu w mieście już istniejącym decydowała o szybkim jego wzroście, decyzja budowy zakładu w nowym miejscu decydowała o powstaniu zupełnie nowego miasta”⁵. Przykładami miast pierwszego rodzaju są: Płock, Kędzierzyn, Tarnobrzeg, Konin, Puławy, przykładami drugiej kategorii — Nowa Huta i Kraśnik Lubelski.

Dynamiczny rozwój miast większych i średnich w ubiegłym trzydziestolecu wiązał się z przyspieszonym procesem industrializacji. Równocześnie jednak lokalizacja w tych miastach przemysłu przesądzała

⁵ S. Nowakowski. *Wpływ przemysłu na miasto*. W: *Przemysł i społeczeństwo w Polsce Ludowej*. Pod red. J. Szczepańskiego. Wrocław—Warszawa—Kraków 1969 s. 380.

w dużej mierze względny zastój albo nawet regresję miast pominiętych przy rozdziale inwestycji. Na ogół były to miasta małe, które bez przemysłu nie mogły utrzymać czy też odzyskać liczby mieszkańców z okresu międzywojennego. Na przykład na Ziemach Zachodnich w r. 1961 ogólna liczba ludności miejskiej była już wyższa niż w r. 1939, ale ok. 133 miast i miasteczek nie osiągnęło stanu zaludnienia sprzed wojny⁶. Na zahamowanie rozwoju małych miast wpłynęła również eliminacja prywatnego rzemiosła i indywidualnego handlu na początku lat pięćdziesiątych. Organizacje państwowe i spółdzielcze nie były wówczas przygotowane do natychmiastowego przejęcia funkcji produkcyjnych i usługowych sektora prywatnego. „Eliminacja rzemiosła szła tak daleko, że upadły nawet te gałęzie rzemiosła, które przynajmniej w polskich warunkach są jeszcze niezbędne, jak warsztaty naprawcze, różne warsztaty rzemieślnicze, których produkcja fabryczna nie może nawet zastąpić”⁷. Sytuacja małych miast poprawia się w drugiej połowie lat pięćdziesiątych.

Wówczas „ustaliły się nowe funkcje tych miast zarówno w zakresie produkcji przemysłowej, drobnej wytwórczości, jak i obsługi technicznej rolnictwa oraz usług materialnych i kulturalnych dla wsi i rozpoczął się ponowny, choć często powolny ich rozwój gospodarczy i ludnościowy. Po 1956 r. z nową polityką gospodarczą w rolnictwie i w drobnej wytwórczości sytuacja małych miast uległa dalszej poprawie, zwłaszcza w tych spośród nich, które rozporządzały większymi rezerwami mieszkań, urządzeń komunalnych i siły roboczej”⁸. Trzecia faza aktywizacji małych miast rozpoczęła się po grudniu 1970 r. na podstawie zmian w polityce inwestycyjnej, wynikających z założeń rozwoju społeczno-gospodarczego kraju. Najważniejszą zmianą w podziale środków inwestycyjnych, która przyczyniła się do rozwoju małych miast w latach 1971-1972, była wysoka dynamika nakładów w gospodarce komunalnej⁹.

Najprostszą miarą stopnia zaawansowania procesu urbanizacji w znaczeniu demograficznym jest stosunek ludności miejskiej do ogólnej liczby ludności kraju¹⁰. W tabeli 3 przedstawiono wzrost udziału ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności Polski w latach 1946-1970.

⁶ S. Nowakowski. *Miasta Ziem Zachodnich*. W: *Socjologiczne problemy miasta polskiego*. Warszawa 1964 s. 122-125.

⁷ Nowakowski. *Wpływ przemysłu na miasto* s. 380.

⁸ Dziewoński, jw. s. 94 n.

⁹ GUS. *Polska 1973 — Rozwój społeczno-gospodarczy*. Warszawa 1973 s. 20.

¹⁰ E. Rosset. *Perspektywy demograficzne Polski*. Warszawa 1962 s. 178.

Tabela 3. Ludność miejska w Polsce w latach 1946-1970
(według spisów powszechnych)

Data spisu	Ogółem w tys.	Miasta w tys.	Ludność miejska w ‰
14 II 1946	23 930	7 517	31,8
3 XII 1950	25 008	9 605	39,0
6 XII 1960	29 776	14 219	48,4
8 XII 1970	32 642	17 064	52,3

Zródło: „Rocznik statystyczny” R. 33:1973 s. 66.

Według danych szacunkowych z 1972 r. ludność miejska wzrosła do 17,6 mln osób, tj. stanowiła 53,1‰ ogółu ludności. W latach 1971-1973 ludność miejska zwiększa się o ponad 300 tys. osób rocznie (w latach 1960-1970 liczba ludności miejskiej wzrastała średnio rocznie o 280 tys.)¹¹.

Demografowie wyróżniają trzy źródła wzrostu ludności miejskiej: przyrost naturalny, napływ ludności ze wsi i zmiany administracyjne. W pierwszych latach powojennych głównym czynnikiem przyrostu ludności miast były ruchy migracyjne. W latach pięćdziesiątych decydującą rolę w dynamice demograficznej miast odegrał przyrost naturalny i zmiany administracyjne. W latach sześćdziesiątych obok przyrostu naturalnego istotny wpływ na wzrost ludności miejskiej wywiera migracja ze wsi do miast. „W wyniku ruchów migracyjnych ze wsi do miasta w latach 1946-1967 przybyło miastu około 3 260 tys. nowych mieszkańców. Do tej liczby należy dodać około 1,5 mln osób, które znalazły się w granicach miast na mocy posunięć administracyjnych. W sumie więc około 4,7 mln osób znalazło się w latach 1946-1967 po raz pierwszy w mieście jako w nowym miejscu zamieszkania”¹².

Znany polski demograf E. Szturm de Sztrem¹³ uznał za adekwatny wskaźnik urbanizacji ilość mieszkańców zamieszkałych w tzw. wielkich miastach, tj. w miastach o 100 tys. i więcej mieszkańców. Zgodnie z tym kryterium w tabeli 4 wykazano rozwój miast liczących w r. 1972 ponad 100 tys. mieszkańców.

Ostatnio zakwestionowano proponowaną przez Szturm de Sztrema dolną granicę wielkości dużego miasta. „Najczęściej posługujemy się konwencją narzuconą niejako przez GUS i zaliczamy do tej grupy mia-

¹¹ GUS. *Polska 1973 — Rozwój społeczno-gospodarczy* s. 28.

¹² Malanowski, jw. s. 74.

¹³ *Elementy demografii*. Warszawa 1955.

Tabela 4. Rozwój wielkich miast w Polsce
w latach 1950-1972

Miasta	Liczba mieszkańców w tys.		
	1950	1960	1972
Białystok	69	121	178
Bielsko-Biała	73	87	109
Bydgoszcz	163	232	291
Bytom	174	183	189
Chorzów	129	147	153
Częstochowa	112	165	192
Gdańsk	195	287	378
Gdynia	103	148	201
Gliwice	133	150	174
Katowice	225	270	309
Kielce	61	90	136
Kraków	344	481	610
Lublin	117	181	249
Łódź	620	710	774
Poznań	321	408	486
Radom	80	130	165
Ruda Śląska	110	132	144
Sosnowiec	96	132	146
Szczecin	179	269	350
Toruń	81	105	135
Wałbrzych	94	117	126
Warszawa	804	1139	1356
Wrocław	309	431	542
Zabrze	172	190	198

Źródło: „Rocznik statystyczny” R. 33:1973 s. 72.

sta liczące powyżej 100 tys. mieszkańców. Być może było to słuszne jeszcze w roku 1950, gdy miast takich było 16 na łączną liczbę 706 miast (z ludnością 9,6 mln). Obecnie miast z ponad stutysięczną ludnością mamy 24 na 834 miasta i 17 milionów ludzi w nich mieszkających; można spodziewać się, iż do 1990 roku liczba miast tej grupy co najmniej podwoi się. Nie można pojęciu »wielkiego miasta« odbierać atrybutu historycznej zmienności¹⁴. Autor powyższych słów opowiedział się ostatecznie za klasyfikacją P. Eberhardta, który za dalszą granicę aglomeracji wielkomiejskich przyjął 300 tys. mieszkańców. Zgodnie z tym kryterium do wielkich miast w Polsce należy zaliczyć Warszawę, Łódź, Kraków, Wrocław, Poznań, Szczecin, Trójmiasto i zespół miast Górnego Śląska, obejmujący Katowice wraz z ośmioma dalszymi miastami, z których każde posiada ponad 100 tys. mieszkańców¹⁵.

¹⁴ S. M. Zawadzki. *W sprawie podstawowych pojęć dotyczących aglomeracji miejskich*. W: *Agglomeracja miejska w Polsce. Pojęcie i terminologia*. Warszawa 1973 s. 44. Biuletyn KPZK PAN. Z. 79.

¹⁵ P. Eberhard. *Rola wielkich miast w strukturze regionalnej powiązań przestrzennych w Polsce*. Warszawa 1970 s. 58. Biuletyn KPZK PAN. Z. 58.

W typologii miast należy uwzględnić obok czynnika demograficznego aspekt ekologiczny. Struktura przestrzenna miast jest określana za pomocą specjalnych terminów, jak np. aglomeracja miejska (możliwe są różne typy aglomeracji, np. monocentryczna i policentryczna), zespół miejski, region miasta itd. Z punktu widzenia analizy ekologicznej specjalne znaczenie posiada rozróżnienie trzech podstawowych części aglomeracji miejskiej, a mianowicie: obszaru centralnego, obszaru zurbanizowanego i strefy urbanizującej się. W ekologii opracowano różne modele idealnych struktur przestrzennych miasta, np. struktura kół koncentrycznych Burgessa, struktura wielośrodkowa Ullmana, struktura strefowa Hoyta¹⁶.

Za S. Berezowskim¹⁷ można sieć miast w Polsce podzielić na ośrodki najmniejsze mezoregionalne i makroregionalne. Pierwsza grupa rozpada się na ośrodki lokalne i powiatowe. Nie wszystkie ośrodki lokalne są miasteczkami. Część z nich stanowią osiedla miejskie, a część większe wsie. Liczba ośrodków lokalnych jest trudna do ustalenia, gdyż nie posiadają one formalnego odpowiednika w strukturze jednostek administracyjnych. Autorzy badający ten problem przedstawiają różne propozycje ilościowe, zależne od przyjętych kryteriów. Na przykład Z. Juchniewicz ustalił liczbę ośrodków lokalnych na 734, a M. Chilczyk na poziomie 2050¹⁸. Obliczenie Juchniewicza posiada dla poniższych rozważań specjalne znaczenie, gdyż bierze pod uwagę istniejącą sieć handlowo-usługową spółdzielczości.

Ośrodki powiatowe w ujęciu Berezowskiego stanowią kategorię złożoną z następujących typów miast:

- a) miasta powiatowe pełniące funkcję ośrodków lokalnych
- b) ośrodki mikroregionalne
- c) ośrodki miniregionalne
- d) ośrodki submezoregionalne.

Ośrodki powiatowe charakteryzują się w Polsce znaczną rozpiętością liczby mieszkańców (od kilku do blisko 200 tysięcy) i różnorodnością spełnianych funkcji. O roli spełnianej przez dany ośrodek powiatowy decyduje nie tylko liczba jego mieszkańców, ale i położenie w stosunku do sąsiednich ośrodków wyższego rzędu.

Ośrodki mezoregionalne są miastami wojewódzkimi, których zasięg

¹⁶ Por. Z. Pióro. *Ekologia w urbanistyce*. Warszawa 1962 s. 30.

¹⁷ *Ludność i osadnictwo. W: Struktura przestrzenna gospodarki narodowej Polski*. Pod red. S. Berezowskiego. Warszawa 1969 s. 302-371.

¹⁸ Z. Juchniewicz. *Ośrodki gospodarcze*. Warszawa 1965 s. 9; M. Chilczyk. *Mapa ośrodków więzi społeczno-gospodarczej sieci osadnictwa w Polsce*. Warszawa 1962 s. 21.

oddziaływania nie przekracza zasadniczo granic województwa. Berezowski dzieli tę kategorię ośrodków na:

- a) miasta jeszcze nie w pełni rozwinięte (Koszalin, Olsztyn, Zielona Góra, Opole, Rzeszów)
- b) miasta średnio rozwinięte (Kielce, Białystok, Lublin)
- c) miasta bardziej rozwinięte (Bydgoszcz, Szczecin).

Z punktu widzenia ekologicznego ośrodki mezoregionalne stanowią pojedyncze zespoły miejskie albo zespoły miejskie typu satelicznego, przy czym na ogół charakteryzuje je słaby rozwój stref podmiejskich. Miasta wojewódzkie posiadają zróżnicowaną strukturę przestrzenną, tzn. dzielą się na dzielnice i osiedla mieszkaniowe.

Ośrodek makroregionalny obejmuje swoim zasięgiem kilka województw. Ośrodki te stanowią główne ogniwa przemian przestrzenno-gospodarczych Polski, która po II wojnie światowej weszła w stadium przyspieszonej industrializacji i urbanizacji. W związku z tym niektórzy badacze omawianej problematyki posługują się terminem „aglomeracja miejsko-przemysłowa”. Na przykład S. Leszczycki do aglomeracji miejsko-przemysłowych zalicza obszary centralne i obszary zurbanizowane, w których liczba ludności i liczba zatrudnionych w przemyśle wynosi co najmniej jeden procent odpowiednich wartości ogólnokrajowych¹⁹. Zgodnie z tą definicją do ośrodków makroregionalnych zaliczono 16 aglomeracji miejsko-przemysłowych. Są to Katowice (łącznie z Rybnikiem), Warszawa, Kraków, Łódź, Aglomeracja Podśudecka, Aglomeracja Staropolska, Gdańsk, Bielsko-Biała, Wrocław, Poznań, Opole, Bydgoszcz, Toruń, Częstochowa, Szczecin, Lublin i Białystok. Dwa ostatnie zespoły miejskie mają charakter aglomeracji potencjalnych, tzn. jeszcze nie odpowiadają przyjętym warunkom. Łącznie w tych 16 aglomeracjach zamieszkiwało w 1966 r. 12 274 tys. osób, tj. 39% ogółu ludności kraju. Doliczając do tej liczby ludność zamieszkującą obszary urbanizujące się i silnie związane z tymi aglomeracjami otrzymuje się liczbę 14 982 tys. mieszkańców, tj. 47,5% ogółu ludności Polski²⁰.

Wśród wymienionych aglomeracji miejsko-przemysłowych znalazły się jednak ośrodki zaliczone przez nas do mezoregionalnych, a nawet powiatowych. Posługując się zatem klasyfikacją Berezowskiego zaliczyć należy do ośrodków makroregionalnych tylko 7 aglomeracji, a mianowicie Warszawę, Katowice, Łódź, Kraków, Gdańsk, Wrocław i Poznań. Według obliczeń tego autora wymienione aglomeracje zamieszkiwało w 1968 r. 6396 tys. osób. Rozszerzając jednak pojęcie aglomeracji na

¹⁹ S. Leszczyński, P. Eberhard, S. Herman. *Główne ogniwa przestrzenno-gospodarczego rozwoju kraju do roku 2000*. W: *Polska 2000. Prognozy rozwoju sieci osadniczej*. Pod red. W. Wesołowskiego. Warszawa 1971 s. 19.

²⁰ Tamże s. 20.

cały zespół miejski uzyskuje się w granicach tych ośrodków makroregionalnych liczbę 9155 tys. mieszkańców²¹.

Obok ustaleń Leszczyckiego i Berezowskiego podjęto w Polsce szereg dalszych prób określenia zakresu ośrodków makroregionalnych. W Komisji Planowania przy Radzie Ministrów wyróżniono 10 aglomeracji istniejących, 7 powstających i 6 potencjalnych. Według obliczeń Głównego Urzędu Statystycznego jest w Polsce 21 aglomeracji. Dla naszych rozważań podstawowe znaczenie posiada potęgująca się tendencja do koncentracji przestrzennej procesów urbanizacyjnych, która doprowadzi w r. 2000 do skupienia około 65% ludności polskiej w aglomeracjach i ośrodkach miejsko-przemysłowych. W związku z tym znaczna większość makroregionalnych ośrodków przekształci się z aglomeracji w metropolie tworzące szkielet układu węzłowo-pasmowego, obejmującego cały kraj. „Nie oznacza to, że musi powstać na obszarze Polski »megalopolis« z wszystkimi znanymi z krajów kapitalistycznych wadami, ponieważ dzięki planowej gospodarce i racjonalnemu zagospodarowaniu przestrzennemu można będzie unikać błędów i skutków żywiołowości, trapiących największe dziś skupiska świata”²².

Czwartym aspektem procesu urbanizacji są przemiany społeczno-kulturowe. W pierwotnych badaniach nad tą sferą zjawisk posługiwano się przeciwstawieniem miasta wsi. W odróżnieniu od życia na wsi, które cechowała bezpośredniość, trwałość i personalność kontaktów międzyludzkich, stosunki społeczne w mieście charakteryzowano jako powierzchowne, wycinkowe, przemijające i rzeczowe. Instytucjonalizacja i umasowienie wielkomiejskich zbiorowości spowodowały w psychice mieszkańców miast dominację postaw racjonalnych, krytycznych i świeckich. Późniejsze badania wykazały, że to pojęcie „miejskiego stylu życia” traci wartość poznawczą przy analizie miasta ery urbanizacji. Wieś jako sfera odrębnej i zamkniętej kultury ludowej przestała istnieć, a miasto stało się centrum życia społecznego, promieniującym na całą zbiorowość regionalną, państwową czy nawet międzynarodową. „Wczesna faza urbanizacji jest fazą skupienia ludzi w zwartych aglomeracjach i koncentracji życia zbiorowego w tych aglomeracjach. Późna faza urbanizacji łączy aglomerację i deaglomerację ludności, rozprawdza i jakby rozrządza życie miejskie z jego wartościami i wzorami na szerszych obszarach”²³. Na tym tle zacierą się różnica między miastem i wsią: wieś przejmuje miejski styl życia, a miasto w pewnej mierze asymiluje pierwiastki kultury wiejskiej. P. Sorokin

²¹ Berezowski, jw. s. 335.

²² S. Leszczycki. *Podstawowe pojęcia dotyczące aglomeracji*. W: *Agglomeracja miejska w Polsce* s. 117.

²³ P. Rybicki. *Społeczeństwo miejskie*. Warszawa 1972 s. 414.

i C. C. Zimmerman przedstawili zmiany relacji między miastem i wsią w postaci krzywej parabolicznej. W punkcie początkowym i końcowym rozwoju społecznego różnice w kulturze miast i wsi nie występują. Ostra dyferencja między miastem i wsią jest zjawiskiem typowym dla okresu środkowego (np. w większości krajów europejskich był to okres od XVI do XVIII w.)²⁴.

Społeczno-kulturowy rozwój miast polskich w ostatnim trzydziestoleciu jest typowym przykładem szybkiej niwelacji różnic między miastem i wsią. „Ekspansja urbanistyczna przyniosła w całości efekty odczuwane jako awans społeczny i cywilizacyjny. Dotyczy to zarówno tych, których objął ruch do miast, jak i tych, którzy pozostali na wsi”²⁵.

Urbanizację społeczną można rozpatrywać od strony obiektywnej i subiektywnej. Od strony obiektywnej najważniejszym przejawem analizowanych przemian jest zmiana stratyfikacji społecznej, która w Polsce Ludowej podlega zasadniczej egalitaryzacji. W szczególności zmienia się w miastach pozycja inteligencji, która z warstwy wyróżnionej pod względem towarzysko-obyczajowym przekształca się w „zbiór kategorii zawodowych”²⁶. Innym zjawiskiem ze sfery przeobrażeń obiektywnych są warunki rozwoju kultury w mieście. W tym zakresie stwierdzono wyraźne uprzywilejowanie wielkich miast, i to nie tylko w dziedzinie szkolnictwa wyższego. Miasta liczące ponad 100 tys. mieszkańców mają nieporównanie lepsze wyposażenie w urządzenia rozrywkowo-rekreacyjne niż miasta mniejsze, a zwłaszcza małe miasteczka. „Mieszkańcy dużych miast mają większą szansę posiadania mieszkania lepiej wyposażonego, zajęcia wyższego miejsca w hierarchii społeczno-zawodowej oraz posiadania różnych przedmiotów trwałego użytku niż ludność miast mniejszych”²⁷.

Niedostatki obiektywnych warunków rozwoju kultury były niekiedy wynikiem błędów w projektowaniu i realizacji budownictwa mieszkaniowego. „Przyjęty schematyzm planowania zespołów mieszkaniowych w ostatnich latach w Polsce nastawiony był na budowę zmasowanych bloków, magazynów dla ludności, z rażącym zaniedbaniem projektowa-

²⁴ P. Sorokin, C. C. Zimmerman. *Principles of Rural — Urban Sociology*. New York 1929 s. 610.

²⁵ M. Czerwiński. *Zmiany ogólnego typu kultury ludności miejskiej*. W: *Struktura i dynamika społeczeństwa polskiego* s. 132.

²⁶ J. Szczepański. *Zmiany w strukturze klasowej społeczeństwa polskiego*. W: *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej*. Pod red. A. Saropaty. Warszawa 1965 s. 37.

²⁷ A. Pawełczyńska, W. Tomaszewska. *Urbanizacja kultury w Polsce*. Warszawa 1972 s. 143.

nia, a przede wszystkim realizacji odpowiednich pomieszczeń i urządzeń socjalno-kulturalnych"²⁸.

Wydaje się jednak, że głównym czynnikiem dysproporcji i niedomagań w urbanizacji społecznej było tempo i zakres rozbudowy miast w Polsce Ludowej. Znaczna większość mieszkańców miast dokonała ogromnego wysiłku w dziedzinie intelektualnego i moralnego przystosowania się do dynamiki przemian obiektywnych. Pokolenie powojenne zrobiło w Polsce olbrzymi krok w kierunku stworzenia nowoczesnej społeczności miejskiej. Równocześnie jednak na tle niebywałej akceleracji procesów urbanizacyjnych wystąpiły w sferze subiektywnej zjawiska negatywne. „Wielu ludzi w nowych rolach społecznych wygląda jak w pożyczonym ubraniu, spełniają je niezręcznie, niewydajnie i nieracjonalnie, doznając przy tym zawodów w miejsce możliwych satysfakcji"²⁹. Są to jednak objawy marginalne i przejściowe, które nie mogą przysłaniać obrazu historycznych przemian życia miejskiego w Polsce.

SOCIAL ASPECTS OF URBANIZATION IN POLAND

Summary

The author analyses social aspects of urbanization in socialist Poland. The process of urbanization in Poland was characterized by a great tempo and vast range of economic, demographic, ecological and socio-cultural changes.

A characteristic feature of urbanization carried out in a socialist system is a growth of employment in a state economy. The sector of material production (industry, construction) employs the greatest number of working people. At the same time the percentage of those employed in services (education, culture, health services) is increasing more rapidly. Industry was an important factor in urban growth, lack of industrial investments led to the stagnation and even the regression of towns. The simplest indicator of the degree of advancement of urbanization is the proportion between the urban population and the total population of the nation. In 1970 the urban population amounted to 52,3%. The author distinguishes three sources of the growth of the urban population: natural growth, migration from the village and administrative changes. The author foresees that in Poland most macro-regional centres will be transformed from agglomerations into metropolises forming a network which covers the whole country. This does not mean that this „megapolis" will have all the defects known in the capitalist countries because of the planned economy and more rational use of space. Under the influence of urbanization the village ceased to be a separate and isolated culture, the town became a center of social life influencing the whole regional community. The most important manifestation of urbanization is the change in social stratification which in Poland takes the form of considerable egalitarianization.

²⁸ J. Turowski. *Socjologiczne aspekty społeczności osiedlowej*. „Studia Socjologiczne" 1973 nr 3 s. 225.

²⁹ Czerwiński, jw. s. 139.